

Date: 13th October-2026

IBN AL- ASIRNING “AL-KOMIL FIT-TARIX” ASARI HAQIDA

Nizomiy nomidagi O‘zMPU Tarix fakulteti
“Tarix” ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
G‘ulomova Zahro Davlatjon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘rta asr musulmon tarixshunosligining yirik namoyandasi Ibn al-Asir va uning mashhur “Al-Komil fit-Tarix” asari tarixshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Asarda muallif yashagan davrning murakkab siyosiy va ijtimoiy jarayonlari, jumladan Salib yurishlari, Abbosiylar xalifaligining tanazzuli va mo‘g‘ullar istilosining tarixiy sabablari va oqibatlar yoritilgan. Ibn al-Asirning tarixiy voqealarga tanqidiy yondashuvi, adolat, mas’uliyat va birlik haqidagi qarashlari tahlil qilinib, asarning ilmiy va ma’naviy ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqot natijalari “Al-Komil fit-Tarix” asarining nafaqat tarixiy manba, balki siyosiy-axloqiy tafakkur mahsuli ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Ibn al-Asir, “Al-Komil fit-Tarix”, musulmon tarixshunosligi, o‘rta asrlar, tarixiy tafakkur, adolat, Salib yurishlari.

Аннотация: В данной статье с историографической точки зрения анализируется деятельность Ибн аль-Асира — выдающегося представителя средневековой мусульманской историографии — и его знаменитый труд «Аль-Камиль фи-т-тарих». Это сочинение освещает сложные политические и социальные процессы эпохи автора, включая Крестовые походы, упадок Аббасидского халифата, а также исторические причины и последствия монгольского нашествия. Исследование, посвященное анализу критического подхода Ибн аль-Асира к историческим событиям и его взглядов на справедливость, ответственность и единство, подчеркивает научную и нравственную значимость данного труда. Результаты исследования демонстрируют, что «Аль-Камиль фи-т-тарих» представляет собой не только исторический источник, но и плод политической и этической мысли.

Ключевые слова: Ибн аль-Асир, «Аль-Камиль фи-т-тарих», мусульманская историография, Средневековье, историческая мысль, справедливость, Крестовые походы.

Abstract: This article analyzes Ibn al-Athir—a prominent figure in medieval Muslim historiography—and his renowned work, *Al-Kamil fi al-Tarikh*, from a historiographical perspective. The work sheds light on the complex political and social processes of the author's era, including the Crusades, the decline of the Abbasid Caliphate, and the historical causes and consequences of the Mongol invasion. By examining Ibn al-Athir's critical approach to historical events and his views on justice, responsibility, and unity, the study highlights the work's scholarly and moral significance. The research findings demonstrate

Date: 13th October-2026

that Al-Kamil fi al-Tarikh is not merely a historical source but also a product of political and ethical thought.

Keywords: *Ibn al-Athir, Al-Kamil fi al-Tarikh, Muslim historiography, Middle Ages, historical thought, justice, Crusades.*

Tarix fani jamiyat taraqqiyotini tushunishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, insoniyatning o'tmishda bosib o'tgan yo'lini ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi. Har bir xalq va sivilizatsiyaning rivojlanish jarayoni tarix orqali anglashiladi. Ayniqsa, o'rta asrlar davrida yaratilgan tarixiy asarlar bugungi kun tarixshunosligi uchun beqiyos manba hisoblanadi. O'rta asr musulmon tarixshunosligi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, unda tarixiy voqealar nafaqat bayon qilinadi, balki ularning sabab va oqibatlariga ham e'tibor qaratiladi. Tarixchilar voqealarni diniy, axloqiy va siyosiy nuqtayi nazardan tahlil qilishga intilganlar. Shu jihatdan qaraganda, Ibn al-Asir tomonidan yaratilgan "Al-Kamil fit-Tarix" asari alohida ahamiyatga ega. Ibn al-Asir o'z davrining yirik tarixchilaridan biri bo'lib, u yashagan muhit siyosiy beqarorlik, salib yurishlari va mo'g'ullar istilosi kabi og'ir sinovlar bilan xarakterlanadi. Bu voqealar muallifning tarixga bo'lgan munosabatini shakllantirib, asar mazmunining yanada chuqur va tanqidiy bo'lishiga sabab bo'lgan. Ibn al-Asirning "Al-Kamil fit-Tarix" asarini tarixshunoslik nuqtayi nazaridan keng tahlil qilish va uning ilmiy ahamiyatini ochib berishdan iboratdir. Tadqiqot davomida muallifning tarixga bo'lgan qarashlari, metodologiyasi hamda asarda ilgari surilgan asosiy g'oyalar yoritiladi. O'rta asr musulmon tarixshunosligi jahon tarix fanining muhim tarkibiy qismi bo'lib, unda tarixiy voqealarni diniy, axloqiy va siyosiy mezonlar asosida talqin qilish ustuvor bo'lgan. Ana shu an'ana doirasida yetishib chiqqan buyuk tarixchilardan biri Ibn al-Asirdir. U 1160-yilda tug'ilib, 1233-yilda vafot etgan bo'lib, o'z umrini ilm-fan va tarixiy tafakkurni rivojlantirishga bag'ishlagan. Ibn al-Asir yashagan davr musulmon dunyosi uchun nihoyatda murakkab bo'lib, Salib yurishlari, siyosiy parokandalik, markaziy hokimiyatning zaiflashuvi va mo'g'ullar istilosi bilan ajralib turadi. Ana shu notinch davrda yaratilgan "Al-Kamil fit-Tarix" asari muallifning tarixga bo'lgan mas'uliyatli munosabati va jamiyat taqdiriga befarq emasligini yaqqol namoyon etadi. Ibn al-Asir Mosul shahrida tug'ilgan. Mosul o'sha davrda ilm-fan va madaniyat rivojlangan muhim markazlardan biri bo'lib, ko'plab olimlar va adiblar bu yerda faoliyat yuritgan. Ana shunday muhit Ibn al-Asirning ilmiy shakllanishida muhim o'rin tutgan. U yoshligidan tarix, fiqh, hadis va arab adabiyotiga qiziqib, o'z bilimni chuqurlashtirgan. Ibn al-Asir ko'plab olimlar bilan muloqotda bo'lgan, ularning asarlarini sinchiklab o'rgangan. Bu holat uning tarixiy qarashlarining keng va mukammal bo'lishiga xizmat qilgan. Muallif umrining katta qismini ilmiy izlanishlar bilan o'tkazgan bo'lib, u o'z asarlarini yozishda faqatgina kitobiy manbalarga emas, balki zamondoshlari guvohliklariga ham tayangan. Ayniqsa, u guvoh bo'lgan voqealarni batafsil va aniq tasvirlashga harakat qilgan.

Ibn al-Asir "Al-Kamil fi at-Tarikh" asarini yozishga undagan asosiy omillardan biri — o'z davrida sodir bo'layotgan keskin tarixiy o'zgarishlarni kelajak avlodlar uchun ishonchli manba sifatida qayd etish istagi bo'lgan. U tarixni faqat voqealar majmui emas, balki insoniyat tajribasi, saboq va ogohlantirishlar xazinasini sifatida ko'radi. Muallif shuningdek,

Date: 13th October-2026

avvalgi tarixchilarning asarlarini umumlashtirish va mukammal tarixiy ensiklopediya yaratishni maqsad qilgan. Shu bois “Al-Kāmil” nomi ham “mukammal”, “to‘liq” degan ma’noni anglatadi. Ibn al-Asir tarixni yozishda tanqidiy yondashuvni qo‘llab, ayrim manbalardagi ziddiyatlarni bartaraf etishga harakat qiladi. XII–XIII asrlar musulmon dunyosi uchun murakkab va ziddiyatli davr hisoblanadi. Bu davrda Abbosiy xalifaligi nomigagina saqlanib qolgan bo‘lib, haqiqiy siyosiy hokimiyat viloyat hokimlari qo‘lida edi. Markaziy hokimiyatning zaiflashuvi musulmon davlatlarining parchalanishiga olib kelgan. Saljuqiylar davlati dastlab musulmon dunyosining siyosiy birligini ta’minlagan bo‘lsa-da, keyinchalik ichki nizolar va taxt uchun kurashlar tufayli zaiflashgan. Natijada musulmon dunyosi tashqi tahdidlarga qarshi birlashish imkoniyatidan mahrum bo‘lgan. Shu davrda salib yurishlari musulmon yerlariga jiddiy xavf tug‘dirgan. Keyinchalik mo‘g‘ullar istilosi esa yanada katta talafotlarga sabab bo‘lgan. Ushbu tarixiy jarayonlar Ibn al-Asir asarlarida chuqur aks ettirilgan. Ibn al-Asir tarixshunoslikda tanqidiy yondashuvi bilan ajralib turadi. U tarixni faqatgina voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki jamiyatni ogohlantiruvchi ilm sifatida baholagan. Uning fikricha, tarixdan to‘g‘ri xulosa chiqarmagan jamiyat takroriy xatolarga yo‘l qo‘yadi. Muallif tarixiy shaxslarning faoliyatiga baho berishda adolat mezoniga tayangan. U hukmdorlarning adolatli yoki zolim bo‘lishi davlat taqdiriga bevosita ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatib bergan. “Al-Komil

fit-Tarix” asari muallif tomonidan uzoq yillar davomida olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida yaratilgan. Ibn al-Asir avvalgi tarixchilarning asarlarida uchraydigan kamchiliklarni bartaraf etishga intilgan. Asarning asosiy maqsadi musulmon va jahon tarixini izchil tarzda bayon qilish, tarixiy voqealardan ibrat chiqarish va kelajak avlodni ogohlantirishdan iborat bo‘lgan. Asar annalistik, ya’ni yilma-yil yozilgan bo‘lib, bu uslub voqealarning ketma-ketligini aniq ko‘rsatadi. Har bir yil ichida muhim siyosiy, harbiy va ijtimoiy hodisalar yoritiladi. Muallif tilining sodda va tushunarli bo‘lishi asarni keng omma uchun ham o‘qishli qilgan. Ibn al-Asir at-Tabariy, al-Balazuriy kabi tarixchilarning asarlaridan keng foydalangan. Shu bilan birga, u manbalarni solishtirib, ishonchli ma’lumotlarni tanlab olgan. Asarda Abbosiylar davlatining tanazzulga yuz tutish sabablari aniq ko‘rsatib berilgan. Markaziy hokimiyatning zaiflashuvi, amaldorlarning mas’uliyatsizligi va adolatsizlik asosiy omillar sifatida talqin qilinadi. Saljuqiylar davlati esa kuchli siyosiy tizim va adolatli boshqaruv mavjud bo‘lgan davr sifatida baholanadi. Ibn al-Asir Salib yurishlarini musulmon dunyosining eng katta sinovlaridan biri deb hisoblaydi. Salohiddin Ayyubiy obrazi esa birlik va adolat ramzi sifatida tasvirlanadi. Mo‘g‘ullar istilosi muallif tomonidan insoniyat tarixidagi eng dahshatli voqealardan biri sifatida baholanadi. Bu bosqin ichki parokandalik natijasi sifatida talqin qilinadi. Asarning asosiy g‘oyalaridan biri — adolatli boshqaruv davlat barqarorligining asosidir. Muallif zulmning har qanday jamiyatni halokatga olib kelishini ta’kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Ibn al-Asirning “Al-komil fit- tarix” asari o‘rta asr musulmon tarixshunosligining yuksak namunasi hisoblanadi. Asarda tarixiy voqealar nafaqat bayon etilgan, balki ularning chuqur tahlili ham berilgan. Mazkur asar bugungi kun ham tarix fanida muhim manba bo‘lib, undagi g‘oyalar zamonaviy jamiyat uchun ham dolzarbdir. Ibn al-Asirning “Al-komil fit tarix” asari o‘rta asr islom tarixshunosligining eng

Date: 13thOctober-2026

yuksak namunalaridan biridir. Asarda tarixiy jarayonlar chuqur tahlil qilinib ulardan siyosiy va axloqiy xulosalar chiqarilgan. Asarda ilgari surilgan adolat, ma'suliyat va birlik g'oyalari bugungi kunda asar o'rta asr islom tarixshunosligining yuksak namunasi bo'lib, unda tarixiy voqealar chuqur tahlil qilingan va umumiy falsafiy xulosalar bilan boyitilgan. Muallif tarixni o'tmish xotirasi emas, balki kelajak uchun saboq beruvchi ilm sifatida talqin qiladi. Asarda ilgari surilgan adolat, mas'uliyat va axloqiy javobgarlik g'oyalari bugungi zamon davlat boshqaruvi va jamiyat taraqqiyoti uchun ham dolzarbdir. Shu bois "Al-Kamil fit-Tārix" nafaqat tarixiy manba, balki siyosiy va ma'naviy tafakkur durdonasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ibn al-Asir "Al-Kamil fit-Tarix" Arabcha manba.
2. Ibn al-Asir "Al-Kamil fit-Tarix" Turli tarjimalar.
3. Islom tarixshunosligi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar.

